

Amin Maalouf Atlas Tarih'e anlattı:

“TARİHİ BİLMEK İÇİN EN İYİ DÖNEMDEYİZ”

Amin Maalouf'un yeni romanı *Empedokles'in Dostları* geçtiğimiz aylarda Türkiye'de de yayımlandı. Doğu ve batının tarihi şehirlerini, limanlarını, medeniyetlerini sürükleyici bir dille anlatan Amin Maalouf'la, tarihin edebiyattaki yeri, tarihten doğru biçimde faydalanmak, kitapta vurgusunu sıkça yaptığı yok olan medeniyetler ve tarihte altın çağlar yaratma ihtiyacı üzerine konuştuk.

Röportaj: Günce Akpamuk

Düşünür, araştırmacı ve yazar Amin Maalouf'un yeni romanı *Empedokles'in Dostları*, Türkiye'de geçtiğimiz şubat ayında Yapı Kredi Yayınları tarafından yayımlandı.

Lübnan kökenli Fransız yazarın romanlarında yüzlerce yıl öncesine dönüp doğu ve batının tarihi şehirlerinde, limanlarında dolaşmaya alışmıştık. Ancak Maalouf bu kez, son bir senedir sıkça andığımız, “dünyanın sonu” ve “insanlığın kurtuluşu” algısını işliyor. Tabii yine doğu ve batı çatışmasını, medeniyetlerin güç kavgasını, bir arada var olma vurgusunu sayfalarına taşıyarak. Amin Maalouf'a tüm bunların yanı sıra yok olan medeniyetler, Osmanlı'nın son yılları ve cumhuriyet dönemindeki batılılaşma düşüncesi, tarihin edebiyattaki yeri üzerine sorular sorduk.

***Empedokles'in Dostları*'yla başlayalım. Kitabın anlatıcısı Alec iki önemli dönemden bahsediyor. Atina mucizesi ve iki bin yıl sonra da Rönesans. Bu biraz batılı bir bakış**

açısı değil mi? O zamanlarda da savaşlar, çatışmalar, din kavgaları, muhalifler ve iktidar sahipleri vardı. Ayrıca *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri* kitabında dediğiniz gibi, Haçlı Seferleri döneminde, İspanya'dan Irak'a kadar devam eden “Arap dünyası”, dönemin öne çıkan medeniyetiydi. Sonra, dünyanın merkezi Avrupa'ya doğru yer değiştirdi. Kitaptaki bakış açısıyla Ortaçağda Arap dünyasında devam eden gelişmeleri nasıl görmeliyiz?

Tarihteki tüm altın çağları bilmeliyiz. Bugünden bakarak kafamızda canlandırdığımız, ürettiğimiz altın çağlar. Çünkü bir görsele, canlandırmaya, bir mite ihtiyaç var. Ama hiçbir zaman bizim olmasını istediğimiz gibi değildi. Bu tabii ki antik dönem için de geçerli. Bugünden baktığımızda bizi şaşırtan, şok eden pek çok şeyle karşılaşıyoruz antik döneme baktığımızda da. Kölelik, kadınların toplumda yerinin olmaması gibi pek çok şeyi sayabiliriz. Ama o tarihi

dönemi düşününce karşımıza mitler çıkıyor ve benim ilgimi çeken tarafı da bu mitler. Bazı küçük illerde, şu anki Yunanistan ve Türkiye topraklarında kalan pek çok yerde, Anadolu'da, çok önemli entelektüel gelişmeler yaşandı. Bazı şeyler bir anda gelişti, tiyatro, demokratik gelişmeler ve felsefe ortaya çıktı. Öncü önemli figürler ortaya çıktı Aristo, Sokrates, Hipokrat, Herodot gibi. Daha sonra Büyük İskender gibi büyük bir figür karşımıza çıktı. İnsanlığın gelişim seviyesi yükseldi, yükseldi ve son buldu. İ.Ö. 3'üncü yüzyılda gerileme başladı. Artık Platon, Aristo yoktu. Önemli karakterler yok değildi, ama öncekiyle aynı seviyede değildi. Yüzlerce yıl sonra Rönesans'ın doğuşunu görüyoruz. Bu nedenle diyorum ki insanlık düzenli bir gelişim yaşamadı. Kimi zaman olağanüstü gelişmeler yaşandı ve sonraki yüzyıllarda öyle büyük gelişmeler olmadı. Önceki dönemlere göre daha ileri seviyeye çıkmadı her zaman, hatta bazen önceki yıllara →

Röportaj

göre geriledi. İnsanlık ve medeniyet tarihinde büyük önem taşıyan ve o kadar da önemli olmayan dönemler oldu. Mesela ben Arap dünyasından geliyorum. Tabii ki diyebiliriz ki Arap dünyası bugün kendi tarihinin en iyi döneminde değil. 8'inci, 9'uncu yüzyılı düşünüyorum ve diyebilirim ki şu an son derece kötü bir dönem yaşıyor. Bugünü düşündüğümüzde, 60'lı, 70'li yıllar şimdiden daha entelektüel, daha gelişmişti. Tabii bugün bazı medeniyetler için olağanüstü gelişmeler yaşanıyor. Mesela Çin'in bugün tarihinin en gelişmiş dönemlerinden birini yaşadığını söyleyebiliriz. Benim gibi Beyrut'ta doğan bir insan, diyebilir ki ne Beyrut tarihinin, ne İslam ya da Arap tarihinin, ne Lübnan'ın en iyi döneminde dünyaya geldim. Bilakis bizim tarihimizin en kasvetli, can sıkıcı zamanları. Ama yine de genel olarak insanlık tarihinin en olağanüstü dönemlerini mi yaşıyoruz dersenez, bence evet. Bilimsel, teknolojik gelişmeler sayesinde çok özel bir

Teknoloji çağında bilgiye ulaşmak çok kolay. Tarih öğrenmek için her şey hazır. Tek sınır insanın kendisi.

dönem yaşıyoruz. Ama bu gelişmeleri dengelemekteki kapasitesizliğimiz yüzünden uyum sağlayamıyoruz.

Yani bugünkü gelişmeleri, teknolojik, bilimsel, sanat, müzik ve sinemadaki gelişmeleri, pek çok şeye daha kolay ulaşıyor olmamızı, bugünün Rönesans'ı olarak görebilir miyiz?

Mesela resmi ele alalım. Tarihte, resmin gelişiminde çok önemli dönemler oldu. 18, 19, 20'nci yüzyıllarda, ya da ilk yüzyıllarda Mısır'da mesela. Bugünse resim çok ticari ve aslını kaybetmiş

durumda. Artık resmin kalitesini gerçekten yargılamıyoruz, maddi değerini yargılıyoruz. Bu değişimin bir sonucu da, ki ben negatif buluyorum, işin ruhunu, özünü kaybediyoruz. Bu tarih için de geçerli. Tarihi bilmek, tarih çalışmalarını bilmek için en iyi dönemdeyiz. Tarih öğrenmek için elimizin altında pek çok şey var bugün. İnsanlığın başlangıcını öğrenmek için, medeniyetin geçişini öğrenmek için, bugün daha çok materyal var elimizde ve onlara ulaşma kolaylığımız var. Bu benim tutkularımdan biri. Online pek çok kaynak var. Çok sayıda tarihçi, arkeolog, araştırmacı var ve onların çalışmalarına daha kolay ulaşabiliyoruz, üstelik dünyanın her yerinden. Modern metotlarla analiz yapılıyor, araştırma yapılıyor. Modern teknoloji kullanılıyor. Daha önceden öğrenmek için bu kadar vasıtamız yoktu. Bu sayede benim gibi tarihe tutku duyan, seven insanlar, tarihi olaylara, karakterlere daha kolay ulaşabiliyor. Tabii bu biraz paradoksal.

Tarih geleceğin etki alanı haline geliyor. Bilgi, bilginin iletilmesi, dediğiniz gibi bilgiye ulaşmak, dönüşmesi bakımından çok ilerideyiz. Kendi ofisimde oturup küçük bir ekrandan her şeye ulaşabiliyorum, insanlığın ürettiği her şeye. Tek sınır insanın kendisi, cahilliği, dil bilmeyişi, anlayabilme kapasitesi ya da kapasitesizliği, yani bilimsel dili anlaması vs. Ancak insanın kendi sınırlarını bir kenara bırakırsak tarihte ilk defa her şeye rahatça ulaşabildiğimiz bir dönem yaşıyoruz. Bu büyüleyici bir şey.

Kitapta iki medeniyetten bahsediyorsunuz, Empedokles'in Dostları ve biz. Ama Empedokles'in dostları gelmeden önce de iki medeniyetin çatışmasını görüyoruz. Yine doğu ve batı karşı karşıya. Bir tarafta ABD, Avrupa, öbür tarafta Rusya, Kafkasya, Çin... Ve tabii bir tarafta da Yakındoğu ve Ortadoğu var. Tarih boyunca, medeniyetlerin sürekli güçlenip yok olmasını nasıl yorumluyorsunuz?

Farklı bölgelerde daha egemen olan medeniyetlerden bahsediyoruz, doğru. Hiçbiri batının egemen olduğu gibi değil ama. Bana sorarsanız yarın ne olacak bilmiyoruz. Mesela Roma medeniyetini düşünelim, tüm Akdeniz'de egemen olan Roma, sadece kendi bulunduğu coğrafi bölgede egemendi, ama daha ilerisinde değildi. Global olarak düşünürsek coğrafi olarak çok sınırlıydı egemenliği. Roma İmparatorluğu vardı. Öbür tarafta Moğollar vardı ki coğrafi olarak daha geniş bir egemenlik alanından bahsediyoruz, ama süre olarak daha kısa sürdü egemenliği. Tarih boyunca pek çok medeniyetin yükseldiği zamanlar oldu, ama bunlar küresel değildi. Müslüman dünyasına gelirsek, onlar farklı kıtalara yayıldı ama hiçbir zaman bir bütün değildi. Birkaç bölgeyi egemenlik altına alan imparatorluklar var oldu. Ama bu her zaman çok kısa süre içindi. Emeviler mesela çok güçlendi ama sadece →

New York Halk Kütüphanesi. Dijital olarak kopyalanmış fotoğraf ve yayınlar, ses ve görüntü kayıtları, kitaplar ve e-kitaplar, online seminerler ve arşivindeki milyonlarca belge ve görsel malzemeyi hem yerinde, hem de online olarak dünyanın pek çok yerindeki araştırmacılara sunuyor (karşı sayfada). Vatikan Müzesi'nde sergilenen bir Roma savaş kadirgası tasviri (üstte).

ATATÜRK'ÜN YAPTIKLARI UZUN VADELİ

Biraz da Türkiye'ye ilişkin değerlendirmenizi almak istiyoruz. Başlangıcından itibaren batı ve doğu arasında kalmış bir ülke olarak değerlendirilir. Türkiye batılı olma ve doğulu kimliği arasında kalmadan bir çözüm üretebildi mi?

Evet, Türkiye baştan beri bu iki dünya arasındaydı. Hem coğrafi olarak bir kısmı Avrupa, bir kısmı Asya'da ve aynı zamanda Osmanlı'nın başkenti daha önceden de Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentiydi. Dolayısıyla her zaman bu ikilik vardı. Entelektüel olarak bu büyüleyici bir şey. Yalnızca Türkiye'de değil, ondan önce Osmanlı'da da, 14'üncü yüzyıldan beri din çatışmaları vardı. Atatürk'ün yaptığı önemli şeylerden ikisi şu. Biri Sevres Anlaşması'na karşı çıkmak. Böylece anlaşmanın sonuçlarını yani Anadolu'nun bölünmesini engelleyebildi. Bugün Türkiye dediğimiz yeri koruyabildi. Diğeri ise şu... Osmanlı da, mesela Sultan II. Abdülhamit zamanında, batılılaşma hareketleri ve meşrutiyet vs. yaşadı. Daha sonra savaşlar var tabii. Atatürk ülkeyi batılılar gibi geliştirmek için iyi bir çözüm buldu, bir yandan da karakteristik özelliklerini korudu. Bu çok komplike bir görevdi. O 10, 20 senelik değil, uzun vadeli bir etki yarattı. "Yapılması gereken bu" dedi. Tarih boyunca her çeşit gelişme, ilerleme kaydedildi ama o "işte bizim yapmamız gereken iki tarafın, doğunun ve batının sentezi budur" dedi.

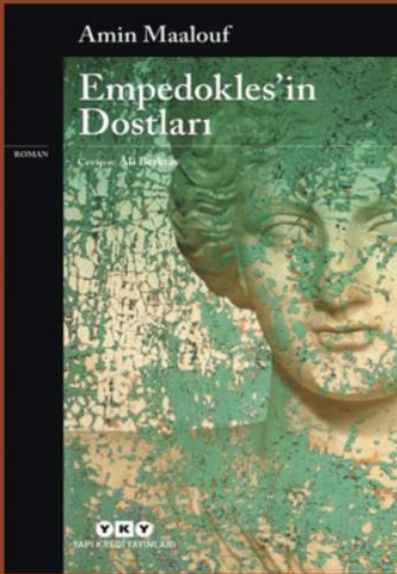

EMPEDOKLES'İN YOK OLUŞU BİR BAŞLANGIÇ EFSANESİ

Maalouf'un yeni romanı *Empedokles'in Dostları*, kendi anlatımıyla bir önceki kitabı *Uygurlukların Batışı'nın* bir uzantısı. Dünyanın gidişatına, insanlığın kibrine olan eleştirel bakışı onu bu distopik romanı yazmaya itmiş. Yazar kitabı Covid-19 ortaya çıkmadan iki sene önce tamamlamış. Bu kitapta insanlığın ortak kaygısı sağlık problemleri ve hastalıklarla mücadele oluyor. "Dünya kontrolünü kaybetti. Ekonomik, kimliksel, iklimsel, siyasal olarak çığırından çıktı. İnsanlığın azaltması gereken bir çeşit kibri var. Tekrardan doğaya, çevresindeki canlılara saygılı olmaya başlamamız gerekiyor" diyen Maalouf romana ilham kaynağı olan eleştirilerini su sözlerle anlatıyor: "Çok azımsanmayacak bir süredir dünyanın bir şekilde yıkıma geçtiğini hissediyorum. Bu kitapta anlatılan da bu yıkılışın son dakikalarında bir şeyler olacak ve bizi düşmekten döndürecek düşüncesi. Birazcık mucizevi, ama aynı zamanda bizim tarihimizden, medeniyet ve insanlık tarihinden doğuyor. Dünya bir anda bir tıp topluluğunun egemenliği

altına giriyor... Bence insanlığın bir sıçrayıp kendine gelmeye ihtiyacı var. Çağımızı etkileyen bilimsel, teknolojik, ekonomik evrimimizle; bu hızlı evrimin sosyal ve insani sonuçlarını yönetmekteki, küreselleşmeyi yönetmekteki kapasitesizliğimiz arasında büyük bir yetersizlik var."

Yeni romanda bahsedilen kurtarıcı medeniyet, "Antik Yunan mucizesi"nin izinden giden ve kendine "Empedokles'in Dostları" diyen bir topluluk. İÖ 400'lerde Sicilya'da yaşayan; hava, su, ateş ve toprak olmak üzere dört elementli madde teorisini ortaya atan, kanlı hayvan ritüellerini kınayarak vejetaryenliği savunan, temiz su kaynaklarını düzelterek yaşadığı toplumda veba salgınına son veren bir filozof, doktor, mühendis ve şair Empedokles. Maalouf'un onu seçmesi de tabii ki tesadüf değil... "Empedokles çok gizemli, iyi bilinmeyen bir figür ve beni hikâyesiyle cezbedi. Bir gün tamamen yok oluyor Empedokles, sembolik bir olay bu. Etna Yanardağı'ndan içeri atıldığını düşünüyoruz, ama kesin olarak da bilmiyoruz, bu bir kaza mıydı, düştü mü, atladı mı, kalıplaşmak mı istedi? Ben bunu bugünün dünyasına mantıklı gelen bir başlangıç efsanesi, bir mit olarak görüyorum. Özellikle, kendine Empedokles'in dostları diyen insanlar için, bu dünyaya düşme duygusu önemli, çünkü bu düşünüşle kendilerini yakacaklarını da biliyorlar. Çünkü, izole yaşıyorlar, kendilerini dünyadan koruyorlar. Kendi hayatları, kendi değerleri, kendi evrimleri olmasını istiyorlar. Bu dünyada görünmez olmak istiyorlar. Bir gün dünyaya atılıyorlar ve aralarından birçoğu bu şekilde dünyayla bağlantı kurmak onları yakacak ve topluluğa kendi ruhunu kaybettirecek diye düşünüyor."

70, 80 sene sürdü. Abbasiler daha uzun hüküm sürdü, ama güçlü olduğu dönem çok kısa, sonrasında son derece zayıflar. Selçukluların da en güçlü oldukları dönem son derece kısa sürüyor. Yani çok uzun süre sabit ve homojen şekilde güçlü ve egemen olan bir imparatorluktan bahsedemiyoruz.

Bu tabloya bir şey daha ekleyeyim, kitapta da bahsettiğim Aztekler. Bu medeniyetten bahsetmemin belli bir sebebi vardı. Çünkü bu tarihsel örnek çok ilginç. Bu kadar güçlü bir medeniyet, kendisini yok edecek, kendinden daha ileri bir başka medeniyetle karşılaşılıyor. Bu bende her zaman var olan bir sorguyu besliyor: Bizim medeniyetimiz de kendinden daha ileri bir medeniyetle karşılaşmıştı, ki şu an için en güçlü ülke olarak ABD'yi görürsek, ABD tıpkı Aztek topraklarını ele geçirenler gibi, kendi medeniyetine son verecek bir medeniyetle karşılaşsa ne olur diye düşünüyorum. Yani bu gerçekleşebilir, şu an dünyada egemen olan batı medeniyeti kendisinden daha üstün bir medeniyetle karşılaşacak diye düşünüyorum ben. Mesela Asyalı bir medeniyet olabilir, Çin gibi. Geçtiğimiz yıl mesela, uzun zamandır ilk kez gördük ki batı rolünü oynamadı. Korkmuş, endişeli bir batı gördük, bu şimdiye kadar alışık olduğumuz bir tablo değildi. Doğu ise duruma başa çıkmayı bildi. Dolayısıyla benim kafamı meşgul eden şey bu şu sıralar.

Arapların Gözünden Haçlı Seferleri kitabında değindiğiniz üzere Selçuklular, Türkler, Arap dünyası hiçbir zaman tam anlamıyla "devlet" olamıyor. Bu nedenle mi bu medeniyetler uzun süre egemen olamıyor, güçlü olarak ayakta kalamıyor?

Evet, Haçlı Seferleri döneminde batılı medeniyetler kurumsallaşmış durumda. Çok hızlı bir şekilde yerleşik düzen kuruyorlar, devlet kurumlarını oluşturuyorlar. Bu kurumlar feodal Avrupa'dan kopyalanarak Kudüs ve çevresinde de kuruluyor mesela, ele geçirilen topraklarda da kurumsallaşıyorlar.

Müslüman dünyasındaysa tam anlamıyla bir devlet düzeni yok. Ne zaman ki bir yönetici ölüyor, hemen bir kaos dönemi başlıyor. Dönem kroniklerini okuduğunuzda görüyorsunuz çok çarpıcı bir biçimde. Önemli bir yönetici hasta olduğunda ya da öldüğünde, insanlar kendini kaybediyor, saldırılar başlıyor, iç savaşlar, yakıp yıkmalar başlıyor ve kısa süre sonra da devlet yıkılıyor. Bir kaos dönemi, sonra iktidar için savaşlar, sonra iktidara gelen kişiyle bir süre istikrar sağlanıyor, ama tekrar bir kaos baş gösteriyor. Gerçek anlamda bir tahta çıkma düzeni yok çünkü. Sonraki dönemlerde bu biraz daha düzene oturuyor, mesela Osmanlı'da her şeye rağmen dört yüzyıl süren bir istikrar var. Memluklerde de tahtın bir veraset düzeni var ve bu bir istikrar sağlıyor. Ama bu bir kurala bağlı değil. Pek çok ülkede taht değişimlerinin zor bir süreç olduğunu görüyoruz.

Son kitabınızdaki küçük adanın adı Antioche. Yani Antakya. Tarihte nerelerde ve hangi dönemlerde Antakya'da var olduğu şekilde, farklı dinden, kültürden insanların bir arada yaşamasından söz edebilirsiniz? Mesela Endülü's ya da Osmanlı'dan örnek verebilir miyiz?

Daha önce bahsettiğim o altın çağ... Altın çağ bir mit. O mite ihtiyacımız var. O dönemi, insanların bir arada uyum içinde yaşadığı zamanı hayal etmeye ihtiyacımız var. Söylemek gerekir ki öyle bir şey hiçbir zaman tamamen var olmadı. Hiçbir zaman mükemmel bir şekilde kendini göstermedi. İdeal bir arada yaşama vardı demek doğru değil. Bunu hayal ediyoruz, umuyoruz, ama böyle bir şey asla var olmadı. Bu var olamaz demek değil elbette. Onu var etmek için başka şeyleri seçmemiz, yapmamız gerekiyor. Bugünün dünyası, gerçekten tehlikede. Bugünün dünyası şiddetli çatışmalara sahne olabilir. Ve medeniyet dediğimiz şey tamamen yok olabilir, eğer ki insanlığı bir araya getiren farklı parçalar arasındaki ilişkiyi düzene sokamazsak. Hem büyük ülkeler arası

İkinci Haçlı Seferi sırasında Sur'lu William'ın *Histoire d'Outremer* adlı eserinden 14'üncü yüzyıl minyatürü.

ilişkiyi hem de tüm toplumlar içindeki farklı din, renk, ulustan insanlar arası ilişkiyi kuramazsak. Bence bu tüm insanlık için, her ülke için geçerli. Ben uyumlu bir ilişki düzeni sağlanabileceğini düşünüyorum. Kimsenin ayrımcılık kurbanı olmadığı, herkesin birbirinden çok farklı olabileceği, ama yan yana yaşayabildiği bir yer olabileceğine inanıyorum. Peki buna dönüşecek miyiz? Maalesef sanmıyorum. Hatta gittikçe farklı insanlar, farklı parçalar arasında ilişki kurmanın güçleştiği, duygusuzlaştığı bir dünyaya doğru ilerliyoruz. Fakat kendimi şuna ikna ediyorum, eğer insanlık bu hale gelirse; hayatta kalma ve bir şeyleri yaratma isteği zafer kazanırsa, beraber yaşamanın bir yolunu bulmak zorunda kalacağız. Soru beraber yaşayabilir miyiz değil aslında, nasıl birlikte yaşayabiliriz olmalı çünkü gerçekten de beraber var olmanın bir yolunu bulabilmeliyiz.

Fakat bunun daha önce olduğunu düşündüğümüz yerlerde, mesela memleketiniz Lübnan gibi, bu birlikte yaşama düşüncesi nasıl yok oldu?

Lübnan'da, benim çocukluğumun geçtiği zamanlarda şimdiden bir miktar da olsa daha fazla uyum içinde, bir arada yaşam vardı. Bu demek değildir ki mükemmel, pürüzsüz bir şekildeydi. Her zaman sorunlar ve gerilim vardı. Lübnan'da kurulduğundan beri dini gruplar arasında gerilim vardı. Bu gerilimlerin daha az hissedildiği dönemler oldu. Ülkenin, gittikçe azalarak, dine bağlı olan bir siyasi klan tarafından bölündüğü dönemler oldu. Koalisyon vardı, her topluluktan insan vardı. Ve bir dönem vardı ki bu şekilde gideceği izlenimi uyandı. Ardından, bir düzenleme yaşandı ve insanlar gittikçe daha çok ait oldukları camiaya bağlandılar. Ben bunu yaşadım. Sebep bir muamma değildi. Sebep son derece açık, ama açıklaması zor. Basitçe tek bir şey söyleyeceğim. O da şu ki uygulanan kota sistemi, bizi şu an olduğumuz yere getiren bozuk bir sistemdi. Parantezi burada kapıyorum. Başka tür bir →

Röportaj

birlikte yaşamdan da bahsedebiliriz, demin belirttiğiniz gibi. O da önceden doğuda var olan şekli. Pek çok şehirde, İskenderiye, Beyrut, İstanbul, İzmir, Selanik'te var olan buydu. Bunun pozitif tarafları vardı. Çünkü farklı kültürlerden insanlar bir arada yaşayabiliyor, var olabiliyordu. Bu da sonuçta önemliydi. Fakat aynı zamanda, bu beraberliğin iyi bir temeli yoktu. Bu toplulukların var olmasının sebebi doğudaki toprak genişlemeleriydi. Koloni sistemiydi. Karşılıklı saygıya dayalı, ortak yaşam oluşturmak için bir araya gelen topluluklar değildi bunlar, öyle bir temel yoktu. Mesela annemin doğduğu Mısır. Pek çok farklı topluluğun bir arada var olduğu, pek çok farklı dilin konuşulduğu bir yerdi. Ama aynı zamanda son derece eşitlikçi olmayan bir yerdi. Yani bu sistemi uzatmak yeterli değil. Beraber yaşamın oturması için toplumların gerçek bir dönüşüm geçirmesi lazım.

Yolların Başlangıcı kitabınızda büyük babanızdan ve onun Osmanlılık hissiyatından bahsediyorsunuz. Osmanlı'nın son dönemlerinde, bu topraklarda, Ortadoğu'da yaşayan insanlar için Osmanlı olmak ne anlama geliyordu?

O bahsettiğim baba tarafından dedem. Evet o, doğu toplumları olarak adlandırılan insanların da batıdaki toplumlarla aynı şekilde gelişebileceğini hayal ederdi. Özellikle kaliteli üniversitelere sahip olmak, iyi bir eğitim sistemine, demokratik bir siyasi sisteme sahip olmak konusunda. O iyi eğitime, basına inanırdı. Onun için ulus sorunsalı en önemli, en esas soru değildi. Doğduğunda, Osmanlı toprakları içinde doğdu. Ona göre, bunların hepsine, Osmanlı içinde sahip olunabilirdi. Modernleşme hareketleri olduğunda, meşrutiyet zamanında, bunlara coşkuyla bağlandı, modernleşecegiz, batıyı yakalayacağız

diyerek. Bunu imparatorluk dahilinde mi gerçekleştireceğiz, yoksa bağımsız bir ülke olarak mı, Lübnan, Suriye ya da başka biri olarak mı önemli değildi. Onun için önemli olan doğu insanlarıydı. Bize söyledikleri bundan ibaretti. Hayatının sonuna kadar buna inandı, ama maalesef gerçekleşmedi.

Son olarak tarih sizin için ne ifade ediyor ve tarihin edebiyattaki yeri nedir?

Ben tarihe ve edebiyata büyük bir tutku duyuyorum. Bu ikisi arasındaki bağ da uygarlaşmada önemli bir yer teşkil ediyor bence. Çok eskilere dayanıyor edebiyat ve tarih ilişkisi. Mesela *İlyada* ve *Odyssea*'yı ele alırsak, tarihin edebi olarak anlatıldığını görürüz. Bence tarih diğer alanların arasında yer almıyor. Tarih, bütün insanlık serüveninin anlatımı. Devrimlerin, rejimlerin, ülkelerin, bilimin, insan alışkanlıklarının, her şeyin anlatımıdır tarih. Dolayısıyla benim tarih anlayışım, tüm dünyayı ve evreni öğrenmek üzerine ●

20'nci yüzyıl başlarında Beyrut şehri.

